

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ЛІНГВІСТИЧНІ СТУДІЇ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 14

Серія заснована у 1994 році

Донецьк ДонНУ 2006

БК Ш 12 = 41

Л 59

УДК 801.808.804.807

Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Випуск 14 / Укл.: Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. — Донецьк: ДонНУ, 2006. — 291 с.

Розглядаються актуальні проблеми теорії мови, функціональної граматики, з'ясовуються напрями еволюції морфологічних і синтаксичних категорій, а також їхні функціональні вияви в тексті, простежуються особливості українських говорів, встановлюються особливості функціональної семантики фразеологічних і лексичних одиниць, висвітлюються тенденції сучасного словотвору.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів-філологів.

Редакційна колегія: Анатолій Загнітко, д-р філол. наук, проф. (наук. ред.) (Україна); Іван Вихованець, д-р філол. наук, проф., чл.-кор. НАН України (Україна); Євген Отін, д-р філол. наук, проф. (Україна); Микола Луценко, д-р філол. наук, проф. (Україна); Каленик Шутьжук, д-р філол. наук, проф. (Україна); Лариса Пісарек, д-р філол. наук, проф. (Польща); Майя Всеволодова, д-р філол. наук, проф. (Росія); Михайло Сарновський, д-р філол. наук (Польща); Михайло Сенів, д-р філол. наук, проф. (Україна); Ольга Бессонова, д-р філол. наук, доц. (Україна); Віра Познанська, канд. філол. наук, доц. (Україна); Любов Фроляк, канд. філол. наук, доц. (Польща); Михайло Вінтонів, канд. філол. наук, доц. (Україна); Володимир Мозгунов, канд. філол. наук, доц. (Україна); Ірина Домрачева, канд. філол. наук, доц. (Україна); Світлана Богатирьова, канд. філол. наук, доц. (Україна); Ганна Ситар, канд. філол. наук, ас. (відп. секретар) (Україна); Ілля Данилюк, ас. (секретар) (Україна).

Адреса редакції: 83055, м. Донецьк, вул. Університетська, 24, корп. І, кафедра української мови, „Лінгвістичні студії”, тел. (062) 381 70 06

Рецензенти: Городенська Катерина, д-р філол. наук, професор (Інститут української мови НАН України); Сологуб Надія, д-р філол. наук, професор (Інститут української мови НАН України).

Видання затверджене ВАК України як фахове („Перелік № 1 наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук” // Бюлетень ВАК України. – 1999. – № 4).

Затверджено до друку вченою радою Донецького національного університету (№ 10 від 30.12.2005 р.).

Засновник: Донецький національний університет, кафедра української мови

ISBN 966-7277-88-7

ISSN 1815-3070

© Донецький національний університет, 2006

При використанні матеріалів серії покликання на „Лінгвістичні студії” є обов'язковим.

ЗМІСТ

ВСТУП		6
РОЗДІЛ I	Теорія мови	8
Венжинович Наталія	Концептуальна й мовна картини світу як похідні етнічних менталітетів	8
Всеволодова Майя	Язык как система и системность как атрибут языка в аспекте функциональной грамматики	13
Kikiewicz Aleksander	Model semiotyczny paradygmatów filozofii języka	19
Краснобаєва-Чорна Жанна	Інтегральний підхід до інтерпретації концепту (філософський та лінгвокультурологічний вектори)	27
Луценко Николай	Восточнославянские этимологии	31
Пилипак Валерія	Лексико-семантична опозиція 'там' – 'тут' в контексті сучасних досліджень про семантичні опозиції	39
Сальникова Ольга	Функціонально-семантичне поле як спосіб дескрипції мови	49
Таукчі Олена	Учення про лексичну сполучуваність у світлі кардинального повороту в сучасному мовознавстві	53
РОЗДІЛ II	Актуальні проблеми морфології	58
Данилюк Ілля	Типологія рівнів синкретизму і класифікація синкретичних одиниць у частиномовному аспекті	58
Загнітко Анатолій	Морфологічна і семантична структура категорії стану і поля становості	64
Конюшкевич Марія	Предлог как синтаксеообразующий формант и структура синтаксемы	73
Кравченко Євдокія, Колтакова Наталя	Український лінгвопуризм і культура мови на європейському тлі	79
Кудрейко Ірина	Теоретико-прикладні параметри мовної норми в сучасній лінгвістиці: морфологічні аспекти	86
Куц Наталія	Прийменник: основні підходи вивчення, лексико-граматичні ознаки, перспективи дослідження	90
Lachur Czeslaw	O jednym z fragmentów semantycznej kategorii ablatywności w językach słowiańskich (na materiale języka polskiego)	95
Мозгунов Володимир	Особливості модальних значень у рекламному тексті	98
Панков Фёдор	Система категориальных классов слов в русском языке (к вопросу о грамматических классификациях лексики)	103
Суздуки Рина	Структура словоформы параметрических существительных-коррелятов предлога	111
Щепка Оксана	Грамматичні категорії компаративів: кваліфікаційні і диференційні ознаки	116
Щукіна Інна	Статус причинових прийменників у комунікативній структурі висловлення	121
РОЗДІЛ III	Теоретичні питання синтаксису	126
Виноградова Ольга, Коваленко Євгенія	Функціонування конструкцій експресивного синтаксису в рекламних текстах	126
Виноградова Екатерина, Ситарь Анна	Модальные модификации желания предложений с акциональными предикатами в русском и украинском языках	131
Коник Тетяна	Уподібнення словоформ із різних предикативних основ у сучасній українській мові	141
Ковальова Наталя	Суб'єктно-об'єктні відношення та компонентні схеми в допустовому реченні	146
Кутня Галина	До питання структурно-семантичних модифікацій предикатів процесу в сучасній українській мові	150
Меркулова Наталя	Специфічні конструкції як спосіб актуалізації	154
Новікова Ольга	Семантико-синтаксичні особливості детермінантів зумовленості	158
Орехов Валерій	Особливості актуального членування атрибутивних применникових складнопідрядних речень з постпозитивною підрядною частиною	162
Путіліна Оксана	Складні та ускладнені конструкції як реалізатори глибинного об'єктного значення на поверхневому рівні сучасного англійського речення у зіставленні з українським	167
Ригованова Вікторія	Авторизоване сприйняття в українській та англійській мовах	175

ББК Ш 10в55: Ш 140
УДК 81'1=1/2: 165.194

КОНЦЕПТУАЛЬНА Й МОВНА КАРТИНИ СВІТУ ЯК ПОХІДНІ ЕТНІЧНИХ МЕНТАЛІТЕТІВ

Стаття присвячена опису особливостей, що проявляються у взаємозв'язку й взаємозалежності етнічних менталітетів та концептуальних і мовних картин світу. Подається визначення кожного із наведених термінів. Авторка наголошує на тому, що концептуальна картина світу є первинною порівняно з мовною. Однак саме остання реалізує й вербалізує етнокультурну модель світу, зберігає її та передає з покоління в покоління. На думку авторки, мова не фіксує все одночасно, вона виявляє здатність описувати все своїми власними засобами. Робиться висновок про те, що одне й те саме поняття, один і той самий фрагмент реальності має різноманітні способи актуалізації за допомогою слів у різних мовах. Такий підхід до вивчення мовних об'єктів і явищ є перспективним у сучасній лінгвістиці.

Ключові слова: концепт, концептуалізація, концептуальна (мовна) картина світу, менталітет.

Мета статті – описати в загальних рисах взаємозалежність між етнічним менталітетом і концептуальною та мовною картинами світу. Менталітет – спосіб, тип мислення, склад розуму, що проявляється в пізнавальному, емоційному, вольовому процесах і характері поведінки людини. Саме менталітет залишається тією стійкою структурою індивідуальної та групової (колективної) свідомості, з допомогою якої індивіди не піддаються новаціям і одночасно пристосовуються до умов і вимог, що постійно змінюються. У менталітеті закладений глибинний рівень структури, на якому усвідомлене поєднується з неусвідомленим і який слугує основою стійкості системи смислів і уявлень, що вкорінилися у свідомості та поведінці багатьох поколінь [Єрасов 1996, с.20].

Етнічний менталітет як обов'язкова характеристика складу розуму і стилю мислення має безпосередній зв'язок як із ментальною сферою, так і культурою. Інакше кажучи, менталітет – культурно і колективно зумовлений стиль мислення, який значною мірою визначається усталеними історико-економічними та релігійними традиціями. Показовим є той безперечний факт, що етнічний (національний) менталітет обов'язково проявляється стосовно всіх життєво важливих явищ: будова зовнішнього і внутрішнього світу, мова, свій та чужий, знання, пам'ять, інтелект, освіта, наука, простір, час і т.ін.; зокрема, таке найважливіше експерієнціальне й операціональне поняття, як перешкода [Рябцева 2005, с.196]. Менталітету індивіда або групи властиві декілька функцій: персоналізація, інтеграція, експресія, імпресія, уніфікація. Факти переконливо засвідчують неможливість установаження певної абсолютної моделі або певного спільного типу менталітету, оскільки він завжди прив'язаний до конкретного середовища, субкультури, окремої групи його носіїв. Тому можливе вивчення лише присутніх у «цілісній структурі різних ментальних моделей або ментальностей» [Козловский 1977, с. 32].

У сучасному розумінні «Менталітет – спосіб мислення, спільна духовна налаштованість людини, групи» [ФЭС, с.263]. Уживання цього терміна в англійській філософії датується ще ХУІІ століттям. Поряд із ним у науковий обіг увійшов і термін «ментальність» як зросійщений варіант німецького *Mentalität* («менталітет»). Останні за часом виходу у світ словники іншомовних слів намагаються розвести поняття, що передаються термінами «менталітет» і «ментальність». Так, наприклад, у словнику, датованому 2001 роком, знаходимо таке визначення цих двох термінів: «Менталітет від лат. *mens* («спосіб вираження думки») – склад розуму, спосіб світосприйняття. Ментальність лат. *mentalis* («розумовий») – інтелектуальний світ людини [СИС 2001, с.312].

У поняття «ментальність» укладається те, що глибше від мислення, норм поведінки, сфери почуттів. Ментальність не структурована і являє собою певну схильність, внутрішню готовність людини діяти певним чином, це своєрідна сфера можливого для людини, сфера автоматичних форм свідомості й поведінки. Ментальність сприймають сьогодні як «саморозуміння групи», як сукупність образів і уявлень, якими керуються. Це орієнтації, які стали неусвідомленими, й основи для відчуття, мислення та поведінки. Інакше кажучи, ментальність – спосіб повсякденного відтворення, збереження звичного способу життя й діяльності і є не психічним станом, а соціокультурним феноменом, оскільки всі його елементи дані як символи, коди культури, предметні речові форми (як результат опредмечування) і напрацьованих способів діяльності, тобто типових форм практичної поведінки в соціокультурному полі. До форм ментальності належать схеми поведінки, характерні для тієї чи іншої спільноти, «колективні уявлення», інтелектуальні звички (реакції), що проявляються в інтерпретаційній оцінці й освоєнні навколишнього світу. Ментальність проявляється у всьому, про що думає людина, що і як оцінює в житті, як співвідносить побут і буття. Ментальність – «манера відчувати й думати, властива людям певної соціальної системи в конкретний період їхньої історії» [Гуревич 1984, с.37].

Без урахування етнічної ментальності неможливо адекватно уявити собі історію народу. Першими це відчували спеціалісти з історії середніх віків, які дійшли висновку про те, що думки середньовічних людей були налаштовані інакше, і що без поняття ментальності дослідникам не обійтися. Історія ментальностей – це різновид соціальної історії, предмет якої – аналіз поведінки, цінних орієнтацій, особливостей побуту, моралі, звичаїв, форм житла, моди і т.ін. Вона передбачає: 1) інтерес до колективних психологічних настанов; 2) інтерес до невисловленого й неусвідомленого; 3) інтерес до стійких форм мислення – до метафор, категорій, символіки [История 1996, с.56]. Мета історії – вивчити три типи феноменів: 1) інтереси; 2) категорії; 3) метафори. Історики, які вивчають середньовічну ментальність, аналізують світогляд середньовічної людини, ту картину світу, яку вона створила у процесі своєї соціально-культурної практики. «Історик мимоволі змушений бути водночас і істориком ментальностей, і картин світу, закладених у свідомості людей, що складають це суспільство» [Гуревич 1999, с.536].

Сьогодні дуже часто ментальність одного народу вивчається дослідниками, що представляють інший етнос, а, отже, людьми з іншою ментальністю [Вежбицкая 1997]. Таке вивчення вилилося у диференціацію таких трьох різновидів ментальності: 1) «західний» дедуктивно-пізнавальний різновид, який намагається у вигляді понять і суджень відобразити навколишню дійсність, переслідуючи практичну мету; 2) «східний» різновид, орієнтований на інтуїтивне мислення, яке значною мірою спрямоване на споглядання, духовне самовдосконалення, розвиток внутрішнього світу, що частіше використовує не поняття, а смислообрази й міфи; 3) ментальність «традиційного суспільства», орієнтована на предметне вирішення життєвих ситуацій і конкретних проблем, що стоять перед етнокультурною спільнотою [Бельк 1998, с.135]. У межах цих різновидів ментальності можна говорити про етнічну ментальність, яка розмежує народи й визначає їхню «національну фізіономію» як те спільне, що народжується з природних даних та соціально зумовлених компонентів і розкриває уявлення людини про світ. Ментальність, крім того, яскраво проявляється як фактор, що впливає на вибір людей у перехідні періоди їхнього розвитку і як феномен розкриття механізму самодетермінації історичного суб'єкта в умовах вибору. При цьому вчені мають на увазі, що культура, мова й форми спілкування існують поза ментальністю, але водночас беруть участь у її формуванні.

З ментальністю тісно пов'язана ідея картини (інколи моделі) світу. Гіпотеза Сепіра-Уорфа про те, що в мові знаходить відображення «наївна» модель (картина) світу є загальноприйнятною сьогодні. «Картина світу», на відміну від світогляду, – сукупність світоглядних знань про світ, що народжується потребою людини в наочному уявленні про нього. За останній час сформувалася думка про те, що картина світу – синтетичне панорамне уявлення про конкретну дійсність і про місце кожної конкретної людини в ній. Звідси й виділяють чуттєво-просторову, духовно-культурну й метафізичну, фізичну, біологічну й філософську картини світу [ФЭС, с.201]. Виявляється, що, окрім них, можуть також бути: мовна картина світу, фольклорна картина світу, етнічна картина світу і т.ін.

Поняття «ментальність» і «картина світу» розмежовуються за ступенем усвідомленості: «картина світу» – усвідомлене уявлення, а «ментальність» свідомістю не рефлексується. Однак часто про своєрідність менталітету судять, виходячи зі специфіки картин світу. Останні структуровані категоріальними та класифікаційними схемами, які повинні вивчатися історією ментальності. Ще М.Фуко вважав, що в людини є «мережа» уявлень – скелет картини світу [Фуко 1996, с.7]. Сума або перетин різних «мереж» дають ментальність. Картина світу – як мозаїка, вона складається з концептів і зв'язків між ними, тому її часто називають **концептуальною картиною світу**.

Концепт – це глобальна мисленнева одиниця, яка є квантом знання [Попова 1999]. Концепти ідеальні й кодуються у свідомості одиницями універсального предметного коду, в основі яких лежать індивідуальні чуттєві образи, що формуються на базі особистого чуттєвого досвіду людини. Образи конкретні, однак вони можуть абстрагуватися і з чуттєвого перетворюються в образ мисленневий. Багато концептів зберігають свою чуттєву природу, напр.: *кислий, солодкий, терпкий, ручка, стіл* і т.ін.

За змістом концепти поділяються на:

- 1) **зображення** (мисленнева картинка) – *яблуко, груша, червоний, спека, холод* і т.ін.;
- 2) **схема** – концепт представлений певною узагальненою просторово-графічною або контурною схемою: *схематичний образ людини, дерева* і т.ін.;
- 3) **поняття** – концепт, який складається з найзагальніших, суттєвих ознак предмета або явища, результат із раціонального відображення й осмислення, наприклад, *квадрат* – прямокутник із рівними сторонами;
- 4) **фрейм** – багатокомпонентний концепт, який розглядається в цілісності його складових частин, об'ємне уявлення, певна сукупність: *магазин, стадіон, лікарня* і т.ін.;
- 5) **сценарій** – послідовність епізодів у часі: *відвідання ресторану, поїздка в інше місто, бійка, екскурсія* і т.ін.;
- 6) **гештальт** – комплексна, цілісна функціональна структура, що впорядковує різноманітність окремих явищ у свідомості: *школа, любов, ненависть* і т.ін.

Концептуальні ознаки виявляються через семантику мови. Значення слів, фразеосполучень, схем речень, текстів слугують джерелом знань про зміст тих чи інших концептів. Концепти репрезентуються словами, однак уся сукупність мовленневих засобів не дає повної картини концепту. Слово своїм значенням у мові репрезентує

лише частину концепту, звідси й виникає необхідність синонімії слова, потреба в текстах, які сукупно розкривають зміст концепту.

Можливі випадки, коли є концепт, однак лексема для його вербалізації відсутня. Такий випадок називається лакуною, наприклад, в українській мові є слово *молодыта*, але немає *старята*. Є також ілогізми – відсутність лексем і семем при наявності концепту, зумовленої відсутністю потреби у предметі, наприклад, в українській мові є лексема *буряковод*, але відсутня – *банановод*.

Етнічна спільнота піддає образ певній стандартизації, внаслідок чого концепти стають загальнонаціональними, груповими або особистісними. Сукупність концептів у колективній свідомості етносу отримала назву «концептосфера». Концептосфері притаманна етнічна специфіка, що проявляється у сукупності категоризованих, оброблених, стандартизованих концептів у свідомості народу. Головне в концепті – це багатовимірність і дискретна цілісність смислу, який, однак, існує в безперервному культурно-історичному просторі й тому схильний до культурної (й культурогенної!) трансляції з однієї предметної галузі в іншу.

У культурних концептах виділяються щонайменше три сторони: образ, поняття й цінність. Образна складова культурного концепту корелює з перцептивною й когнітивною сторонами концепту як психолінгвістичного феномена, а понятійна складова є виходом на мовне втілення явища, що розглядається (у цьому плані понятійну сторону концепту можна було б назвати фактуальною) [Карасик 2001, с.78]. Ціннісний підхід до вивчення й опису концептів уявляє важливість афективної сторони концепту у психолінгвістичному розумінні цього явища. Зупинимося на докладнішому викладі кожної з них.

Предметно-образний зміст концепту зводиться до цілісного узагальненого сліду в пам'яті, пов'язаного з певним предметом, явищем, подією, якістю. Стосовно конкретних предметів зазвичай говорять про семантичні прототипи [Rosh 1975]. Наприклад, прототипом поняття «фрукт» для багатьох носіїв української культури є яблуко. Прототипні образи займають середнє місце між загальними поняттями і їхніми конкретними репрезентаціями. Можна уявити собі яблуко, не важко уявити фрукт, проте видова специфіка того чи іншого сорту яблук для багатьох комунікантів залишається нерелевантною, якщо мова не йде про різновиди цих фруктів.

Що стосується явищ і подій, які розгортаються у часі, предметно-образним їхнім змістом є певна узагальнена ситуація, пов'язана з цими явищами і подіями. Наприклад, образом екзамену є ситуація офіційного з'ясування знань, отриманих тими, хто навчається. При цьому ми уявляємо собі екзаменатора і того, кого екзаменують, їх розділяє стіл, на якому лежать екзаменаційні білети, екзаменатор задає запитання, на які отримує або не отримує відповіді, визначає рівень знань і оцінює його за умовною шкалою, прийнятою в тій чи іншій країні. Повнота уявлення предметно-образної сторони концепту залежить від життєвого досвіду людини, і, якщо хто-небудь хоч раз у житті складав екзамен, він може достатньо повно охарактеризувати екзаменаційну ситуацію. Концепт у цьому розумінні є згустком життєвого досвіду, зафіксованого у пам'яті людини. Звідси випливає, що концепт – це інформація, яку пережили.

Понятійна сторона концепту – це мовна фіксація концепту, його позначення, опис, структура ознак, дефініція, зставні характеристики цього концепту стосовно того чи іншого ряду концептів, які ніколи не є ізольованими, їхня найважливіша якість – голографічна багатовимірна вбудованість у систему нашого досвіду. Тут є місце і поняттю «поняття», яке тягне за собою систему таких логічних термінів, як судження й умовивід; у цьому розумінні термін «поняття» є згустком раціональної частини концепту, тобто того змісту, який включає тільки суттєві характеристики об'єкта, що є предметом раціонального мислення, а не переживання.

Ціннісна сторона концепту – важливість цього психічного утворення як для індивідууму, так і для колективу. Вона є визначальною для того, щоб концепт можна було виділити. Сукупність концептів, що розглядаються під кутом зору цінностей, утворює ціннісну картину світу. У цьому складному ментальному утворенні виділяються найсуттєвіші для певної культури смисли, ціннісні домінанти, сукупність яких і утворює певний тип культури, що підтримується і зберігається в мові [Карасик 1996, с.5]. Різниця між культурами полягає у значущих нюансах, які виділяються при порівнянні великих концептуальних об'єднань (концептосфер). Множинні характеристики дадуть тут вагомій підставі для висновків про специфіку менталітету того чи іншого народу. Концепт спирається на «лінгвокультурологічне поле» – ієрархічну систему одиниць, що мають спільне значення й відображають у собі систему відповідних понять культури [Вороб'єв 1997, с.60]. Так, наприклад, етнічна зумовленість концептів *wolność* у польській, *libertas* у латинській, *freedom* у англійській, *свобода* – в українській виявляється у різній якості їхнього смислового наповнення і у специфіці валентної співвіднесеності, особливо в межах міжкультурного спілкування та перекладацької діяльності [Помірко 2003, с.15].

Концепти тісно пов'язані в пам'яті людей з конкретними ситуаціями, і ці ситуації підводяться під сценарій, що отримує відповідну назву, наприклад, *милосердя*; *попередження про небезпеку*; *пожертвування*; *допомога інвалідам*, *знаходження загубленої дитини*; *догляд, коли присутність спричиняє страждання*, і багато інших [Жданова 1991, с.58]. Завдання лінгвокультурології, за словами В.А.Маслової, полягає в тому, щоб виразити культурну значущість мовної одиниці, тобто культурні знання на основі співвіднесення прототипної ситуації фразеологізму або іншої мовної одиниці з кодами культури, відомими носію мови або встановленими за допомогою спеціального аналізу [Маслова 1997, с.10-11]. Концепт наділений певною пам'яттю, вибірково втілюється не тільки в певних мовних одиницях, але і в когнітивних моделях упродовж

тривалого періоду розвитку мови [Балашова 1998, с.197]. Це дає підставу для тверджень про те, що культурний концепт у мовній свідомості представлений як багатовимірна мережа значень, що виражаються лексичними, фразеологічними, пареміологічними одиницями, прецедентними текстами, етикетними формулами, а також тактиками мовленнєвої поведінки, які відображають повторювані фрагменти соціального життя.

Опис концептів – це спеціальні дослідницькі процедури тлумачення значення його назви та найближчих позначень. Наприклад: 1) дефінування; 2) контекстуальний аналіз; 3) етимологічний аналіз; 4) пареміологічний аналіз; 5) інтерв'ювання. При цьому особливо підкреслимо, що концепти реалізуються перш за все за допомогою лексем, що є носіями мовної картини світу. Остання розглядається нами як підсистема, яка включає і компоненти концептуальної картини світу, з якими співвідносяться мовні знаки, тобто вона начебто «вмонтована» в неї. Ось чому в сучасній лінгвістичній літературі прийнято вважати, що мовна картина світу відображає реальність через культурну (концептуальну) картину світу.

Ідея існування національно-специфічних мовних картин світу зародилася в німецькій філології кінця ХУІІ – початку ХІХст. (Міхаеліс, Гердер, Гумбольдт). Йдеться, по-перше, про те, що мова як ідеальна, об'єктивно існуюча структура підпорядковує собі та організовує сприйняття світу його носіями. По-друге, про те, що мова – система чистих значень – утворює власний світ, начебто наклеєний на світ дійсний» [Антипов 1989, с.75]. Через картину світу ментальність пов'язана з культурою. Наївна картина світу носіїв тієї чи іншої мови відображається структурою смислів слів і визначається культурною ментальністю епохи, місцем людини в соціальному просторі, його самоідентифікацією як «Я» і як «Ми» [Фрумкіна 1999, с.8]. Уважають, що основною одиницею ментальності є концепт певної культури, який реалізується в межах словесного знака зокрема і мови в цілому, та у змістових формах як образ, як поняття і як символ [Никитина 1999]. Загалом питання про співвідношення культурної (понятійної, концептуальної) і мовної картини світу надзвичайно складне і багатопланове. Його суть зводиться до відмінностей у відображенні дійсності у мові та культурі.

З цього приводу висловлюються твердження про те, що концептуальна й мовна картини світу співвідносяться одна з одною, як ціле з частиною. При цьому зазначається, що мовна картина світу – це частина культурної (концептуальної) картини, хоча й найбільш суттєва. Водночас мовна картина бідніша від культурної, оскільки в утворенні останньої беруть участь поряд із мовними, й інші види розумової діяльності, а також у зв'язку з тим, що знак завжди неточний і ґрунтується на будь-якій одній ознаці [Человеческий фактор 1988, с.107]. Ми, однак, поділяємо думку тих учених, які вважають, що правильніше говорити не про співвідношення частина – ціле, мова – частина культури, а про взаємопроникнення, взаємозв'язок і взаємодію на тій підставі, що мова є частиною культури, але і культура є тільки частиною мови. Звідси випливає, що мовна картина світу не повністю поглинута культурною, якщо під останньою розуміти образ світу, відображений у свідомості людини, тобто світогляд людини, що сформувався внаслідок його фізичного досвіду й духовної діяльності. Отже, культурна й мовна картини світу тісно взаємопов'язані, знаходяться у стані безперервної взаємодії та беруть свій початок від реальної картини світу, а вірніше, просто від реального світу, що оточує людину. Саме мовна семантика відкриває шлях зі світу власне мови у світ реальності. Ця ланка в ланцюгу між двома світами супроводжується культурними уявленнями про предмети і явища культурного світу, властиві певному мовленнєвому колективу в цілому та індивідуальному носію мови зокрема. А оскільки шлях від позамовної реальності до поняття й далі до словесного вираження неоднаковий у різних народів, що зумовлено відмінностями історії та способу їхнього життя, специфікою розвитку суспільної свідомості, відповідно й відмінна мовна картина у різних народів. Це проявляється у принципах категоризації дійсності, що матеріалізується у лексиці та граматиці кожної мови.

Загальновідомо, що національно-культурна картина світу первинна стосовно мовної. Вона повніша, багатша і більш глибинна, ніж відповідна мовна. Однак саме мова реалізує й вербалізує етнічну культурну картину світу, зберігає її та передає з покоління в покоління. Мова фіксує далеко не все, що є в етнічному баченні світу, але здатна описати все. Найбільш наочною ілюстрацією може слугувати слово як основна одиниця мови. За допомогою слова не тільки здійснюється назва предмета або явища, певного фрагмента навколишнього світу, але й відбувається проходження цієї назви через свідомість людини і у процесі відображення нею специфічних рис, притаманних тій чи іншій суспільній свідомості, зумовленій культурою народу. Слово можна образно порівняти зі шматками мозаїки, які в різних мовах складаються в різні картини. Ці картини будуть розрізнятися, наприклад, своїми кольорами: там, де українська мова змушує своїх носіїв бачити два кольори: *синій* і *голубий*, англієць бачить один – *blue*, дивлячись на один і той самий шматок спектра. І навпаки, там, де англійська дитина розрізняє два предмети: *hand* і *arm*, – україномовна бачить тільки один – *руку*.

З наведених прикладів стає очевидним той факт, що одне й те ж поняття, один і той самий фрагмент дійсності має різні форми словесного вираження у різних мовах – більш або менш повні. Слова різних мов, що позначають одне й те ж поняття, можуть різнитися семантичною ємністю й охоплювати різні сфери навколишнього світу. Шматочки мозаїки, що репрезентують картину світу, можуть різнитися за розмірами в різних мовах залежно від обсягу поняття в голові людини. Способи й форми відображення, як і формування понять, зумовлені у свою чергу специфікою соціокультурних і природних особливостей життя певної мовної спільноти. Розбіжності в мисленні проявляються у відчутті надлишковості або недостатності способів вираження одного й того ж поняття порівняно з рідною мовою. Тому проблема міжмовних відповідників

ББК Ш 12=411.4*22+ Ш 12=432.1*22

УДК 811.161.2'367+811.111'367

АВТОРИЗОВАНЕ СПРИЙНЯТТЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

У статті аналізується функціонально-семантичне навантаження авторизованих конструкцій із семантикою сприйняття у світі сучасних синтаксичних концепцій. Зокрема, зроблено спробу визначити особливості ускладнення семантики речення через наявність у ньому авторизованих пропозицій сприйняття.

Ключові слова: категорія авторизації, суб'єкт сприйняття, пропозиція, семантично ускладнене речення.

Взаємовідношення мови і автора лежить в основі антропоцентричного підходу до аналізу мовленнєвої діяльності. У центрі комунікативної мовної концепції завжди була і залишається людина, що сприймає і осмислює світ, формує і структурує своє повідомлення про нього. Вияв позиції мовця – автора, творця конкретного висловлення – одне з пріоритетних завдань сучасної лінгвістики. З поняттям „автора” пов'язане питання про відбір мовних засобів та способи структурування речення у процесі синтаксичної номінації та номінативної деривації. У безперервному зв'язку з найновішими аспектами вивчення синтаксичних одиниць на сучасному етапі (праці Н.Д.Арутюнової, І.Р.Вихованця, М.В.Всеволодової, В.Г.Гака, К.Г.Городенської, Н.В.Гуйванюк, А.П.Загнітка, Г.О.Золотової, В.Д.Шинкарука та ін.) перебуває і поняття **авторизації і авторизованого ускладнення речення**, що стали предметом нашого дослідження.

Актуальність статті полягає в вирішенні проблеми, пов'язаної з семантичною комплікативністю речення, сприяє створенню комплексного адекватного опису механізмів ускладнення граматичної та семантичної структури речення.

Метою роботи є визначення особливостей збільшення семантичного об'єму речення через наявність у ньому авторизованих пропозицій сприйняття.

Семантико-синтаксичний рівень реченнєвої структури повною мірою корелює з певною ситуацією, що відображається тією чи іншою структурою. В організації реченнєвої структури для передачі інформації про ситуацію чи подію суттєвим для мовця виступає встановлення опорних точок творення комунікативної одиниці – вичленування зв'язків між реаліями дійсності. Їх виразником постає предикат, застосування якого зумовлює заповнення внутрішньосемантичних пустот предиката, тому що реченнєва структура постає відтворюваною, а саме вона є основним засобом творення комунікативних одиниць. Тому для мовця базовим виступає предикат як центр пропозиції [Загнітко 2001, с.126].

Розгляд семантичної структури слід здійснювати з обов'язковим урахуванням типу предиката, його лексико-семантичної природи, від якої безпосередньо залежить кількість учасників дії та їх рольовий статус. Доречним видається у цьому випадку зауваження В.Г.Адмони, який досліджуючи суб'єктивну модальність говорив, що не дивлячись на розмаїття засобів вираження модальності, „центр тяжесті... лежить саме у системі дієслова” [Адмони 1955, с.178].

З іншого боку важливість акценту на предикаті вмотивована положенням про двоїсту природу людини у процесі пізнання. Мається на увазі можливість людини бути суб'єктом і об'єктом цього процесу. Так суб'єктивний простір постає інертною величиною без енергії впливу об'єктивної дійсності, а така енергія, дієвість світу закладена в предикаті.

З огляду на вищезазначені аргументи, у вираженні потенційної семантики сприйняття категорії авторизації домінувальною вважаємо семантику дієслова авторизувальної частини і першочергово значення лексико-семантичних груп дієслів сприйняття, які відповідають основній функції авторизації – виявляти суб'єкта, джерело, автора **сприйняття**, констатації чи оцінки, а подекуди й вказувати на характер сприйняття [Золотова 1973, с. 263].

Сприйняття – універсальна категорія людської свідомості, і тому, лексика, що змальовує процес сприйняття, може претендувати на статус універсальної. В лінгвістиці добре відомі дослідження А.Вежицької, присвячені семантичним універсаліям [Вежицька 1996]. Менш відомим у нашій державі є підхід до цієї проблеми, вперше чітко викладений у монографії Б. Берліна та П. Кея [Berlin, Kay 1969] „Базові кольоропозначення”, що стала орієнтиром для типологічних досліджень, присвячених темі сприйняття.

Слід зазначити, що дієслова сприйняття в англійській мові в 70-ті роки були предметом дискусій [Caplan 1973; Cooper 1974a, b; Gruber 1967; Thompson 1976; Rogers, 1971; 1972; 1974]. Попри різні підходи до визначеної проблеми, можна виділити основні положення, що об'єднують майже всі теорії учасників цієї дискусії:

1. Дієслова сприйняття поділяються на три групи. Е.Роджерс пропонує називати їх **когнітивні, активні та дескриптивні** дієслова [Rogers 1971, р. 206], наприклад (для модальності слуху): когнітивне дієслово – *to hear* ‘чути’, активне дієслово – *to listen* ‘слухати’, дескриптивне дієслово – *to sound* ‘звучати’.

2. Дескриптивні дієслова за своїми семантико-синтаксичними ознаками більше тяжіють до когнітивних дієслів, ніж до активних [Rogers 1972].

3. Якщо певний синтаксичний процес відбувається з дієсловами слуху, дотику, смаку та нюху (хоча б однієї з цих модальностей), то він відбувається і з дієсловами зору [Cooper 1974a].

4. „Периферійних”, або метафоричних значень у дієслів зору виявляється набагато більше, ніж у дієслів слуху, нюху та смаку.

5. Слова на позначення зорового сприйняття, більшою мірою підлягають афіксації (наводиться 17 афіксальних слів для модальності зору, 10 – для слуху, 8 – для дотику, 9 – для смаку та 6 – для нюху) [Cooper 1974b].

6. Тільки дієслова зору, слуху та дотику (*бачити, чути, відчувати, to see, to hear, to feel*) можуть мати так зване „абстрактне” значення [Caplan 1973].

Останнє зауваження дає можливість стверджувати, що дієслова сприйняття об’єднують значення власне фізичного та розумового сприйняття. При цьому “дієслова сприйняття” мають однаковий денотат – одну і ту саму частину об’єктивної дійсності – сприйняття світу органами почуттів... Одні вказують на сприйняття загалом – сприйняття когось або чогось у той чи інший спосіб – інтуїтивно, розумово, за допомогою органів почуттів; інші вказують лише на сприйняття, здійснене за допомогою певних органів” [Лядова 1978, с.36].

Найбільш ґрунтовне дослідження дієслів сприйняття в типологічному аспекті проведено О. Вибергом [Viberg 1983a]. Автор зібрав та проаналізував дані 53 мов, що належать до 14 мовних груп. Незважаючи на те, що палітра можливих реалізацій семантичного поля сприйняття дуже різноманітна, О. Вибергу вдалося зробити декілька важливих узагальнень.

Перше з них стосується модальностей зору та слуху (які вже розглядалися Т.Скоувелом [Scovel 1983]). Існують мови (наприклад, хінді), в яких є тільки одне дієслово для вираження значень ‘бачити’ та ‘дивитися’. В окремих мовах (наприклад, у сучасній грецькій) є різні дієслова для вираження значень ‘бачити’ та ‘дивитися’, але тільки одне для ‘чути’ та ‘слухати’. Нарешті, є мови, в яких, як в українській і англійській, наявні всі чотири дієслова (бачити – дивитися, чути – слухати, to see – to look, to hear – to listen), а немає такої мови, в якій би було одне дієслово для ‘бачити’ і ‘дивитися’ та два різних дієслова для ‘слухати’ та ‘чути’.

Наступний важливий результат дослідження О.Віберга – це ієрархія сенсорних модальностей: зір > слух > дотик > нюх та смак. Зміст цієї ієрархії такий: дієслово, що знаходиться ліворуч цієї шкали, може мати додаткове значення, що покриває одну або декілька модальностей, які знаходяться праворуч.

Особливо слід відмітити співвідношення аналізованої ієрархії зі схемою, запропонованою С.Ульманном [Ullmann 1963] для прикметників на позначення відчуття. С.Ульманн досліджував синестезію (на матеріалі англійської поезії XIX в.). Статистичний аналіз переходу значення прикметника з однієї модальності сприйняття в іншу показав, що основним джерелом метафоричних запозичень є модальність дотику, потім модальності температури, смаку, нюху, слуху і, нарешті, зору: дотик > температура > смак > нюх > слух > зір.

Аналіз дієслів сприйняття показав, що у деяких мовах дієслова сприйняття взагалі можуть бути відсутніми як лексичні одиниці, в інших, як в українській та англійській, є окремі слова для всіх п’яти модальностей сприйняття. З огляду на це можливою, на думку О.Віберга, постає класифікація мов залежно від кількості базових дієслів сприйняття. [Viberg 1983b]

У межах нашого дослідження суттєвим є висновок про те, що українська й англійська мови у мовній реалізації універсальної категорії пізнавального процесу – категорії сприйняття – мають дієслова для всіх модальностей, як-от: зору, слуху, дотику, смаку, нюху. Наступним важливим етапом є визначення можливостей цих дієслів вводити авторизувальне значення.

Конструкції із семантикою слухового і зорового сприйняття є найуживанішими і відрізняються не тільки розмаїттям граматичних структур, але є найбільш вивченими з погляду їхніх структурно-семантичних особливостей [Золотова 1982, Вежбицька 1986, Башкова 1995]. Дослідники розглядають авторизовані висловлення зорового і слухового сприйняття як „структури, організовані визначеним комплексом семантико-значенневих компонентів”: 1) суб’єкт сприйняття, 2) об’єкт сприйняття і 3) процес сприйняття [Золотова 1982, с.222]. Ситуація зорового чи слухового сприйняття реалізується у таких варіантах:

1. Суб’єкт сприйняття → процес сприйняття → об’єкт сприйняття.

2. Об’єкт сприйняття → його вплив на суб’єкт сприйняття → суб’єкт сприйняття.

Перцептивні дієслова залежно від ситуації сприйняття формують відповідно прямі та конверсивні конструкції: *Аж ось чую тихий глас матушки моєї* (Я.Баш) – *Мені їх любі слова чуються, я їх кохання спочуваю, в мене серце схиє* (Марко Вовчок). *Деся після ранку бачили сліди його куль* (Ю. Яновський) – *Він бачиться Вершиником у нашій літературі* (М.Острик). Особливість конверсивної конструкції визначається незалежністю предикативної ознаки від волі суб’єкта, невимушеністю, інволонтиністю сприйняття. Автори „Коммуникативной грамматики русского языка” вважають недоречним відносити такі конструкції до безособових, а пропонують називати їх деміпасивними [КГРЯ, с.126].

Часто значення інволонтильності сприйняття набуває відтінків уявлення, напр.: *мариться, ввижається, видається* тощо.

Система англійської мови не передбачає певної структурної організації для вираження безособових, неозначено-особових, узагальнено-особових значень (пор.: відповідні типи односкладних речень в українській мові). Вважається, що для виділення односкладних речень (one-member sentences) не існує синтаксичних

підстав. Безособові, неозначено-особові чи узагальнено-особові значення диференціюються лише з огляду на семантику суб'єкта, а не речення [Khaimivich 1967, с.253].

Вибір моделі багато в чому визначається а) характером сприйняття (активне/цілеспрямоване, пасивне/мимовільне) і б) регістром мови: репродуктивним чи інформативним.

Активне сприйняття виражають предикати зі значенням ставлення авторизатора до дійсності, тобто такі, що передають позицію суб'єкта сприйняття. Інша категорія перцептивної лексики – предикати пасивного сприйняття – формують у висловленні „модальну рамку спостереження” [Вольф 1989, с.68]. Часто суб'єкт-спостерігач не виражає власних емоцій чи почуттів, а лише констатує про почуття інших. У наведених прикладах суб'єкт активного сприйняття підкреслений прямою лінією, а суб'єкт-спостерігач приривчастою: *Дивлюсь – і Хмарами півнеба замостило, На Сонечко мов нічю налягло* (П.Гулак-Артемівський). *На її виду виявлялась клопітливість та задуманість* (І.Нечуй-Левицький). *I watched her closely* (Greene). *And nobody else was seen to enter No. 14* (Christie).

Найуживанішим серед дієслів пасивної перцепції, які вводять „модальну рамку спостереження”, є дієслова *здаватися, to seem*. Наприклад: *Йому все яблуна здавалось, Покою не було очам* (І.Котляревський). *In a moment she thought she heard the step of some person. Yet the sound seemed not to come from behind...* (Walpole). *La Motte called to Peter, and ordered him to drive to a thickly embowered spot that appeared on the left* (Radcliffe).

„Пасивність” аналізованої лексики полягає в тому, що вона здатна виражати дійсність як факт сприйняття без обов'язкової експлікації власне суб'єкта сприйняття. У цьому розумінні використання певних лексем у активних конструкціях стає функціонально рівнозначним вживанню інших предикатів в пасивних структурах. Різниця полягає в тому, що в пасивних конструкціях часто репрезентована не позиція окремого суб'єкта-спостерігача, а колективний погляд: *It affected all present; but none as much as Lady Booby, who left the room in an agony, which was but too much perceived and not very charitably accounted by some of the company* (Fielding)

До ряду мовних засобів подібних за значенням з дієсловами *здаватися, to seem*, належать слова, які репрезентують авторизоване сприйняття шляхом зіставлення типу *виглядати як, бути схожим на, мати вигляд наче; look, look as if as though, look like*. На здатність формантів порівняння виражати погляди персонажів твору в межах авторської оповіді звернула увагу Н.П.Віт. Дослідниця зауважує, що саме цією функцією пояснюється „їх нечастотність використання контактно з такими лексичними засобами суб'єктивації як неозначені та вказівні займенники, прислівники часу, місця, модальні дієслова зі значенням припущення” [Віт 1984, с.55].

Семантикою пасивного сприйняття часто передається імплікація суб'єкта авторизації: *I ranтом крик: чийсь діти кричать* (Є.Кротевич); *Заходила ніч. Деся неподалеку чувся грізний гуркіт* (І.Цюпа). *Missis looks stout and well enough in the face* (Bronte). *His voice was deep and resonant* (Maugham). Поява такого типу структур у художньому творі характеризує не стільки образотворчу манеру конкретно взятого письменника, скільки неагентивність сприйняття.

Семантика авторизувальних дієслів й регістрова характеристика висловлення перебувають у діалектичній залежності: семантика дієслова впливає на регістрове забарвлення, а регістр визначає роль дієслова. При визначеності регістрової приналежності висловлення визначальним постає значення спостережувальності / неспостережувальності явища. Так, у репродуктивному регістрі явища дійсності представлені як безпосередньо сприйняті мовцем чи спостерігачем: *Ось чую...Що то ляскотить, В яснім повітрі аж дзвентить? То соловейків спів* (М.Вороний). *I saw Brown enter the room* (Braine).

Яскравим виявом репродуктивного регістру є форма японського хайку, де інформація подається спостерігачем, яким часто є мовець (Я-МР), але суб'єкт-авторизатор не експлікований на формально-граматичному рівні. Пор.:

Холод, ніч, нудьга...

Чути плюскоти весла

десь од берега (М.Лукаш);

Needing above all

silence and warmth, we produce

brutal cold and noise (У.Оден)

Слід зазначити, що авторизувальні висловлення зі значенням сприйняття є обов'язковими компонентами епічного художнього тексту, мають потенційну здатність формувати репродуктивно-описові фрагменти, перебуваючи в ініціальной позиції і володіючи особливим „семантичним радіусом дії” [Гльєнко 1981]. Так, у прикладах *„Воронова Шура побачила його відразу. Ті ж сірі, завжди насторожені очі під рудими, кошлатими бровами. Спокійні врівноважені рухи”* (О.Гончар). *When I saw you this morning, Bateman, I seemed to see myself as I was two years ago. The same collar, and the same shoes, the same blue suit, the same energy* (Maugham) авторизувальним із суб'єктом сприйняття (в цьому випадку зорового) є тільки перше речення, а всі інші знаходяться в „семантичному радіусі дії” і містять імпліцитну авторизувальну сему *дивитися / побачити*.

В інформативному реєстрі повідомляється про явища дійсності без зв'язку із їхньою конкретно-часовою і просторовою віднесеністю до суб'єкта мови [КГРЯ, с.393-394]: *Наша українська культура – вияв і витвір генія українського народу* (М.Рильський).

В обох випадках засобами авторизації можуть виступати дієслова з семантикою зорового, слухового сприйняття, що вказують на спосіб одержання інформації про навколишній світ суб'єктом сприйняття і „обумовлюють ситуаційну інтерпретацію об'єкта” [Арутюнова 1976, с.129].

Дієслово *відчувати/відчуватися* є найменш обумовлене семантично, тому що здатне передати широкий спектр відчуттів суб'єкта: а) нюхового: *Приємно було мені відчувати запах прілого листя і соснової смоли* (С.Чорнобривець), б) болісного: *Кайдашиха почувтила, що в неї на тім'ї вискочила гуля* (Л.Нечуй-Левицький), в) дотикового: *Раптом він відчув, як його рука потрапила в дірку на трубі* (Ю.Яновський) тощо.

Проаналізовані лексеми зі значенням сприйняття здатні експлікувати структурно-семантичні компоненти авторизації (пор.: *Анрі-Жак чув, як їх називали* (Ю.Яновський). *He looked round to see if any acquaintance had yet come in* (J/Lindsay) – повна експлікація. *Дорога проглядалась в бінокль верстов на п'ять* (П.Панч). *His footsteps were heard descending the stairs.* – неповна експлікація).

Здатність імплікувати суб'єкта сприйняття мають лексеми просторової та часової фіксації спостережуваної події. Мова постає виразником того, що процес сприйняття світу тісно пов'язаний із суб'єктивно визначеною щодо просторових та часових відношень точкою відліку, якою є суб'єкт-авторизатор. Часто перцептивна лексика і слова просторово-часової локалізації вживаються в межах одного висловлення. Помітною є регулярна сполучуваність показчиків просторової локалізації з лексикою зорового сприйняття. *На квартирі він зостав схвильовану Ма, заплану Анну Симонівну й слідчого* (Ю.Яновський). *The lookouts were immediately above him and he could see the end of a spear projecting over the rook* (Golging). Очевидно така тенденція пояснюється тим, що „коли б ми не спостерігали об'єкт, ми бачимо його десь... Але коли ми чуємо чи сприймаємо нюхом щось, ми чуємо звук і відчуваємо запах будь-де: звук і запах, першочергово, мають доходити до місця, де власне і відбувається сприйняття” [Вежицька 1986, с.368]. На єдності перцепції й локалізації неодноразово наголошували психологи і лінгвісти. „Жоден предмет не сприймається ізольовано. Сприйняти щось – значить присвоїти цьому „чомусь” певне місце в системі, розташувати у просторі, визначити розмір дистанції” [Орленко 1995]. А.Вежицька зауважує про неможливість сприйняття ситуації чи події глобально, якщо не сприйняті всі учасники ситуації, „якщо не видно хоча б місця, де відбувається подія” [Вежицька 1986, с.352].

Дискретне вживання лексики просторової чи часової локалізації також зорієнтоване на вияв суб'єкта-спостерігача. 3-поміж засобів просторової індексальності самостійне авторизувальне значення мають: 1) дійктичні прийменники *перед, поза, над, через, під, beyond, across, past, over, behind*, які пов'язані з авторизатором на основі семантичної ознаки „наближення до/віддалення від спостерігача”; 2) прикметники та прислівники просторової локалізації; 3) дієслова руху.

Маркери часової віднесеності сприйнятої події здатні також самостійно авторизувати висловлення чи розповідь за допомогою лексичних засобів – прислівників часу та граматичних засобів – видо-часових форм дієслова.

Визначені висловлення, в яких наявні показники просторової та часової віднесеності спостережуваної події, логічно віднести до периферійних виявів авторизувальної семантики сприйняття в силу опосередкованості, імплікованості вираження компонентів авторизації.

До групи авторизувальних висловлень із значенням сприйняття Г.О.Золотова відносить і речення з семантикою вияву, тобто сприйняття не тільки конкретних явищ дійсності, але й абстрактних, вважаючи одним з лексико-граматичних критеріїв виділення цього підтипу наявність в авторизувальній моделі дієслів доконаного виду зі значенням результативності, часто ускладненим семантикою несподіваного результату й іноді усуненням суб'єкта авторизації. Однак таке твердження виглядає не цілком правомірним у реченнях, де можна простежити семантичне розходження між авторизованими висловленнями: *Побачила Юнона з неба, що пан Еней на поромах* (І.Котляревський) – *З твої листів я побачила, що ти тепло до мене ставишся* (Ю.Яновський); *I saw the two sisters together by themselves* (Austen) – *Edmund saw weariness and distress in her face* (Austen). Очевидно, речення із семантикою вияву, сформовані перцептивними дієсловами, складають площину синкретичних виявів категорії авторизації (пор.: *подивилась – прочитала – побачила* → *виявила – зрозуміла – усвідомила; looked – saw – found out – understood*), де наявне поєднання авторизувальної рамки з семантикою сприйняття та ментальної діяльності.

Отже, одним із засобів створення поліпропозитивності речення, яка характеризує модально-комунікативний аспект змістового рівня речення, що визначає мовець, є авторизовані конструкції. Типовим засобом ускладнення семантики речення є введення авторизувального дієслова. У мовній реалізації універсальної категорії пізнавального процесу – категорії сприйняття – українська та англійська мови мають дієслова для всіх модальностей, як-от: зору, слуху, дотику, смаку, нюху. Авторизовані висловлення із семантикою сприйняття організовані визначеним комплексом семантико-значенневих компонентів: 1) суб'єкт сприйняття, 2) об'єкт сприйняття і 3) процес сприйняття, які здатні формувати прямі та конверсивні структури. Вибір моделі багато в чому визначається а) характером сприйняття (активне/цілеспрямоване,

пасивне/мимовільне) і б) регістром мови: репродуктивним чи інформативним. Здатність перцептивних дієслів виражати сприйняття як конкретних, так і абстрактних явищ, спричиняє наявність синкретичних типів категорії авторизації. Периферійні вияви категорії авторизації із семантикою сприйняття формують засоби часової та просторової локалізації у їх дискретному вживанні.

Література

1. Адмони 1955: Адмони В.Г. Введение в синтаксис современного немецкого языка. – М., 1955. – С.178
2. Арутюнова 1976: Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы. – М.: Наука, 1976. – 384 с.
3. Башкова 1995: Башкова И.В. Грамматика восприятия в современном русском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Екатеринбург, 1995. – 24с.
4. Вежбицка 1986: Вежбицкая А. Восприятие: семантика абстрактного словаря // Новое в зарубежной лингвистике: Вып.18. Логический анализ естественного языка: Сб. – М.: Прогресс, 1986. – С.336-339.
5. Вит 1984: Вит Н.П. Языковые средства реализации точки зрения автора и персонажа в несобственно-авторском повествовании. – Дис. канд. филол. наук. – Одесса, 1984. – 234с.
6. Вольф 1989: Вольф Е.М. Эмоциональные состояния и их представления в языке // Лингвистический анализ языка. – М.: Наука, 1989. – С.55-73.
7. Загнітко 2001: Загнітко А.П. Теоретична грамати́ка української мови: Синтаксис: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
8. Золотова 1973: Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. – М.: Наука, 1973. – 351 с.
9. Золотова 1982: Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. – М.: Наука, 1982. – 368 с.
10. Ильенко 1981: Ильенко С.Г. О «семантическом радиусе действия» предложения в тексте // Теория языка. Методы его исследования и преподавания. К 100-летию со дня рождения Л.В.Щербы. – Л.: Наука, 1981. – С. 154-159.
11. КГРЯ: Коммуникативная грамматика русского синтаксиса / Золотова Г.А., Онипенко Н.К., Сидорова М.Ю.- М., 1998. - 524с.
12. Лядова 1978: Лядова Н. Конструкции с глаголами восприятия в современном анлийском языке. – Дис. канд филол наук. – Иркутск, 1978. – 187с.
13. Орленко 1995: Орленко О.В. Авторизація художнього тексту (на матеріалі британської прози XVIII-XX ст.): Автореф... канд. філол. наук. – Одеса, 1995. – 17с.
14. Berlin, Kay 1969: Berlin B., Kay P. Basic color terms: Their universality and evolution. – Berkeley: University of California Press, 1969.
15. Caplan 1973: Caplan D. A Note on abstract reading of verbs of perception // Cognition. – 1973. – N 2. – P. 269-277.
16. Cooper 1974a: Cooper W.E. Primasy relation among English sensation referents // Linguistics. – 1974a. – N 133. – P. 33-38.
17. Cooper 1974b: Cooper W.E. Primasy relation among English sensation referents // Linguistics. – 1974b. – N 137. – P. 5-12.
18. Gruber 1967: Gruber J. Look and see // Language. – 1967. – Vol. 43. – N 4. – P.937-947.
19. Khaimivich 1967: Khaimivich B.S., Rogovskaya B.I. A Course in English Grammar. – М: Высшая школа, 1967. – 298с.
20. Rogers 1971: Rogers C.A. Three kinds of physical perception verbs // Papers from the 7th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society. – 1971. – P. 206-222.
21. Rogers 1972: Rogers C.A. Another look at flip perception verbs // Papers from the 8th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society. – 1972. – P.303-315.
22. Rogers 1974: Rogers C.A. Physical perception verbs in English: A study in lexical relatedness. – London: University Microfilms International, 1974.
23. Scovel 1972: Scovel T.S. A look-see at some verbs of perception // Language Learning. – 1972. – Vol. 21. – P. 75-84.
24. Thompson 1976: Thompson A.S. The role of pragmatic inference in semantics: A study of sensory verb complements in English // Glossa. – 1976. – Vol. 10. – P. 200-240.
25. Viberg 1983a: Viberg A. The verbs of perception: A typological study // explanations for language universals / Eds. B. Butterworth, B. Comrie, O. Dahl. – Berlin: Mouton, 1983a. – P. 123-162.
26. Viberg 1983b: Viberg A. A universal lexicalization hierarchy for the verbs of perception // Papers from the 7th Scandinavian Conference of Linguistics / Ed. F. Karlsson. – Helsinki: Department of General Linguistics, University of Helsinki, 1983b.
27. Ullmann 1963: Ullmann S. The principles of semantics. – Oxford, Glasgow, 1963.

The author of the article analyses the functional semantic value of authorized phrases of perception in the Ukrainian and English considering the achievements of modern syntactical theory. The peculiarities of semantically complicated sentence, taking in consideration the influence of perceptual authorized propositions, are under discussion.

Keywords: the category of authorization, subject of authorization, proposition, semantically complicated sentence.

Надійшла до редакції 29 серпня 2005 року.